

Заруба В.

ВНЕСОК А. С. СИНЯВСЬКОГО В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СХОДОЗНАВСТВА У 20-х рр. ХХ ст.

Антін Степанович Синявський (1866–1951 рр.) належить до плеяди визначних українських учених і громадських діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Народився на Київщині, закінчив Першу київську гімназію, історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира, де став учнем В. Антоновича, юридичний факультет Новоросійського університету. Був активним учасником молодіжних українських гуртків Києва 80-х рр., Старої громади й Одеської громади, головою Катеринославської селянської спілки, членом ТУП, УДРП, УПСФ, членом кількох національних урядів у 1917–1920 рр. Працював викладачем та директором комерційних училищ в Одесі, Лодзі, Білостоці й Катеринославі, професором багатьох вузів у Києві, Благовещенську, Симферополі, Сталінграді, Нальчику, Ростові, Чернівцях, Кіровограді, Краснодарі. Як визначний науковець, очолював Катеринославську вчену архівну комісію (1903–1916 рр.), був науковим співробітником ВУАН (І і ІІІ відділів), головою Київської філії ВУНАС, заступником голови Комісії Дніпробуду. Його перу належить близько 200 праць з історії, географії, мемуаристики, педагогіки, археології¹.

Вагомий внесок Антона Синявського й у розвиток української сходознавчої науки в 20-х рр. нашого століття. Про це свідчать його ґрунтовні дослідження “УСРР та Близький Схід у світлі геополітики (Проблема торговельних зв’язків)” (Х., 1927); “Сучасна економіка Єгипту в зв’язку з розвитком українсько-єгипетської торгівлі” (К., 1929); “Взаємини України зі Сходом у минулому й сучасному” (“Україна”. – Кн. 39. – Київ, 1930). Останнє було виголошено як доповідь на ІІ Всеукраїнському сходознавчому з’їзді. Окрім того, дані про велику організаторську і наукову роботу А. С. Синявського-сходознавця містяться в документах Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУ, ІР, ф. Х), в особистому архіві вченого у відділі фондів Дніпропетровського історичного музею (ДІМ. – ВФ. – Ф. 23. – Спр. 38), а також на сторінках періодичних видань – “Бюлетеня ВУНАС”, альманаху “ВУНАС” та журналу “Східний світ”.

Названі матеріали засвідчують, що 15 липня 1925 р. А. Синявського обрали головою щойно створеної Київської наукової асоціації сходознавства. До її президії ввійшли академіки Л. Яснопольський і К. Воблий, Т. Кезма, П. Лозієв, І. Моргілевський. Підставою для обрання Синявського стали його заслуги в дослідженні етнографії й економіки східних народів (чеченців, гагаузів), географії та геополітики Ірану, Єгипту, Китаю, країн Близького Сходу.

10 січня 1926 р. Київська (голова – А. Синявський), Одеська (голова – О. Томсон) і Харківська (голова – П. Ріттер) організації створили у Харкові Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства при Наркомосі УСРР (ВУНАС), яку очолили О. Гладстерн, О. Шліхтер, Я. Ряппо, А. Ковалівський, В. Бузескул, Л. Величко. Асоціація мала кілька філій та два відділи – політико-економічний

(з радянською і закордонною секціями) й історико-етнологічний (із секціями історії, археології, етнографії, мовознавства та мистецтва країн Сходу). Товариство видавало журнал “Східний світ” (1927–1931 рр.), в 1931 р. – “Червоний Схід”, “Бюлетень ВУНАС” (1927–1931 рр.) й альманах “ВУНАС” (1927–1929). Київська філія мала Українські курси сходознавства, які у 1929 р. дістали від Наркомосу статус вищої школи. А. Синявський керував Київською філією весь час її існування – з 1925 по 1931 рр.

Знайдені нами документи проливають світло на те, як Антін Синявський боровся не лише за утвердження Київської організації як незалежної наукової одиниці, а й за її політичну, мовну, методологічну незалежність від централістських домагань Москви, котра прагнула прибрати до своїх рук молоду сходознавчу науку України. 24 жовтня 1925 р., тобто ще до утворення ВУНАС, він писав до Дмитра Багалія в Харків: “Приклад тих установ, що підлягали безпосередньо Москві, свідчить, що вони чинили опозицію всякій українізації (залізничні установи, школи), хоч кошти на них витрачалися місцеві, хоч би і під маркою “всесоюзних”... Не знаю сучасного становища і взаємовідносин, але сам на власні вуха чув від Яворського (Матвій Іванович був тоді головою Укрнауки. – В. З.), що всі наукові установи УРСР підлягають обов’язково Головнауці. Через те що нашого статуту, що надано нам 4 місяці тому, до цього часу не затверджено, нашу Київську асоціацію сходознавства хочуть бачити як філію московської асоціації сходознавства...”

Прохаємо прискорити повідомлення, що нашого статуту затверджено, і, коли це можливо, згідно із законом, повідомити, що асоціація наша (Київська філія) має підлягати Харкову і до неї ніякого відношення не мають поза українськими установами ніякі інші.

Вибагте, що дозволяю турбувати Вас, але ж справа принципова і, на мою думку, коли не змінилися за цей час декрети і напрямок, цілком справедлива”².

А. Синявському вдалося домогтися незалежності Київської філії ВУНАС від Москви та автономного існування її у межах України. Він налагоджує широкі зв’язки з аналогічними філіями в Харкові, Одесі, Кам’янці-Подільському, Луганську, Херсоні, у Криму. Архів Київської філії ВУНАС у ІР НБУ містить привітання А. Синявського О. Томсону і членам Одеської філії ВУНАС з приводу відкриття в Одесі Кабінету сходознавства ім. М. Павловича (партійного діяча), де вчений бажає науковцям “найбільших успіхів в організації сходознавчої наукової праці й об’єднання сходознавчих сил для поширення наших культурно-політичних та економічних зв’язків зі Сходом”³. Там же є також його лист до О. Ф. Петруня (теж голови Одеської філії ВУНАС у 1928 р.), в якому А. Синявський запрошує місцевих науковців до більш тісної співпраці філій⁴.

Як голова Київської філії ВУНАС А. С. Синявський активно співпрацював з Агатангелом Кримським – найавторитетнішим українським сходознавцем, підтримував зв’язок зі створеною останнім у 1930 р. Комісією для вивчення історії Близького Сходу при ВУАН⁵, а також входив до складу редколегії журналу “Східний світ”⁶.

Антін Степанович виїздив у численні архівні експедиції, присвячені

дослідженню проблем зв'язків України зі Сходом, у 1928 році збирався в поїздку до архівів Туреччини. У серпні 1930 р. він побував в Одесі, де вивчав архівні матеріали щодо економічних зв'язків України з Кримським ханством і Отоманською Портою⁷. В ІР НБУ є також звіт про цю поїздку перед управою Київської філії ВУНАС. Згідно із звітом, А. Синявський, як член комісії асоціації Близького Сходу, досліджував також матеріали про зв'язки України із східними країнами у XVIII–XIX ст.⁸

Опубліковані матеріали ВУНАС засвідчують активну науково-пошукову роботу вченого й оперативні повідомлення про її результати. Цінним джерелом до вивчення сходознавчої діяльності А. Синявського є “Бюлетень ВУНАС”, який повідомляє про склад Київської філії, про друковані праці вченого, про його лекції, доповіді, тези, диспути, про співпрацю з Українсько-східною торговельною палатою. Так, у 1926 р. А. С. Синявський прочитав доповідь “Україно-східна торговельна палата та її завдання” (вона саме тоді відкрилася в Києві). У 1927 р. таких наукових доповідей ученого було чотири: “Експорт України на Близький Схід”, “Динаміка сільського господарства Туреччини”, “Торгівля УРСР з Близьким Сходом та перспективи експорту” й “Радянсько-східні торговельні палати”⁹.

Тоді ж, у травні 1927 р., А. С. Синявський виступив з доповіддю “Україна і Близький Схід у світлі геополітики: Проблема торговельних зв'язків на Першому з'їзді ВУНАС у Харкові”. 1928 р. він прочитав дві доповіді: “Сходознавство в СРСР за останні 5 років” й “Еволюція торгівлі Туреччини за 1914–1927 рр.”

А. С. Синявський виступив також перед населенням з кількома популярними сходознавчими лекціями: “Народи світу та Жовтень”, “Боротьба великих держав на Середземному морі”, “Економічні підвалини тихоокеанської проблеми”, “Радянсько-східні торговельні напрямки” тощо¹⁰.

14 червня 1926 р. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства ухвалила видавати бюлетень Київської філії й виділила на це кошти – 100 крб. При цій філії А. С. Синявський створив і очолив Науково-дослідну кафедру економіки Сходу, яка передбачала асистентуру в Ірані та Туреччині, організував курси східних мов, на яких читав предмет “Економіка Сходу”. Як голова філії листувався зі сходознавцями Г. Н. Лозовиком, Ф. О. Петрунем, О. Н. Гладстерном у 1928–1930 рр., з Харківським центром ВУНАС. Разом з редактором О. Гладстерном він узяв участь в упорядкуванні альманаху “ВУНАС” (1926–1929), який, зокрема, повідомляв про прочитані лекції А. Синявського та його участь у керівництві філією й Асоціацією¹¹.

У березні 1928 р. вчений мав їхати до Туреччини в складі групи сходознавців, але його поїздка (з ідеологічних причин) не відбулася. Про його велику організаційну працю в Київській філії свідчать листи до В. Г. Федорова, сповнені турботи про фінансове забезпечення останньої, про наукові видання, про кадри сходознавців¹². У серпні 1928 р. А. Синявський організував для членів Асоціації та працівників Київського ІНО сходознавчу екскурсію до Грузії, Сванетії й Абхазії¹³.

1–7 листопада 1930 р. вчений взяв участь у II Всеукраїнському сходоз-

навчому з'їзді в Харкові та виступив на ньому з двома доповідями: “Торговельні взаємини України з Кримом і Туреччиною” й “Київський контрактний ярмарок і торгівля зі Сходом за останні роки”. Інформацію про з'їзд він подав до журналу “Україна” (№ 1–2. – 1930), а також надіслав до Львова (тоді за кордон) Антону Крушельницькому¹⁴, яку той надрукував у журналі “Нові шляхи” (1930. – № 2).

Вагомий внесок А. С. Синявського в сходознавчу науку як дослідника економіки східних країн та їхніх зв'язків з Україною як самостійним партнером, що важливо і сьогодні для нашої незалежної держави. Особливо ретельно вивчав він близькосхідний регіон у цілому й Єгипет зокрема. Цій проблемі присвячено дві його праці – “Торгівля України з Єгиптом” та “Сучасна економіка Єгипту в зв'язку з розвитком українсько-єгипетської торгівлі”.

На засіданні Київської філії ВУНАС А. С. Синявський також зачитав доповідь про “Торгівлю СРСР з Близьким Сходом”¹⁵. Цей регіон цікавив науковця в економічному і геополітичному плані. Саме у цьому аспекті написано велику працю “УРСР та Близький Схід у світлі геополітики” й “Сирія: геополітичний нарис” (зберігається в рукопису)¹⁶.

Якщо в економічній географії та у дослідженні економіки Сходу вчений спирався на певні досягнення попередників, то, як слушно зазначив у статті “Антін Синявський і його доба” Сергій Білокінь, “справжнім новатором виступив він у геополітичних дослідженнях економіки, зокрема її співвідношення з економікою Близького Сходу”¹⁷. На той час учений був найкращим знавцем східних ринків. Його дослідження їхніх зв'язків з вітчизняною економікою, зокрема, сприяли формуванню оригінальної концепції М. Волобуєва про самодостатність українського господарства.

З доповідями на цю тему Антін Степанович виступав на I й II сходознавчих з'їздах у Харкові. Так, 1930 р. в журналі “Україна” з'явилося назване вище повідомлення про II з'їзд, на якому Синявський доповідав про “Київський контрактний ярмарок і торгівлю зі Сходом за останні роки”. Згодом він передав свій виступ як статтю до наукового збірника “Західна Україна”, який не вийшов через подальший розгром Академії. В статті вчений показав роль Київського Контрактового торгового ярмарку у торгівлі зі Сходом до й після Першої світової війни.

На II з'їзді А. Синявський зачитав також доповідь “Торговельні взаємини України з Кримом і Туреччиною”, в якій подав нові архівні відомості про торгівлю цих держав, висвітлив її форми тощо.

“За архівними матеріалами виходить, – наголошував дослідник, – що турецькі кораблі проходили під час повені прямо до Січі, де крам розпродавався на великому базарі під наглядом базарного отамана”. А. Синявський наводив такі, наприклад, факти: Січ вела реєстри – куди, скільки та який крам повезли козацькі купці. В цих реєстрах є дані про сутички з російськими купцями, які перебивали запорізьку торгівлю. Зокрема відомості про боротьбу за Микитинський перевіз, за торговельний шлях Дніпром тощо¹⁸.

Основні опубліковані праці вченого з економіки близькосхідних країн уже

стали об'єктом наукового аналізу у книзі доктора географічних наук В. П. Руденка¹⁹. Тому ми не зупиняємося на них більш детально. Лише зазначимо, що зібрані А. Синявським матеріали з архівів залишаються актуальними й сьогодні. Особливо ті, які стосуються економічного освоєння Причорномор'я українцями. Адже все ще заявляють про себе сили, котрі вважають Південну Україну "Новоросією" і намагаються відірвати цей край від нашої держави.

Шкода, але плідну працю українських науковців було грубо обірвано владою. В 1930 р. уряд перетворив ВУНАС на Український науково-дослідний інститут сходознавства (з арабським, перським та турецьким відділами), а у грудні 1931 р. зліквідував зовсім. На початку 1934 р. "за пропаганду антимарксистських теорій"²⁰ ліквідували й Комісію для вивчення історії Близького Сходу при ВУАН.

Плани, які залишилися незреалізованими українськими сходознавцями у 20-і рр., мають втілитися в життя створеним у системі НАН України Інститутом сходознавства ім. А. Кримського.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Більш детально про нього у нашій книзі: Заруба В. М. З вірою в українську справу: Антін Степанович Синявський. – К., 1993. – 140 с.

² НБУ: ІР. – Ф. X. – № 46231.

³ НБУ: ІР. – Ф. X. – № 30068.

⁴ Там само. – № 28347.

⁵ Черніков І. Ф. Про діяльність Комісії для вивчення історії Близького Сходу Всеукраїнської Академії наук (1930–1933) // УІЖ. – 1993. – № 9. – С. 59–64.

⁶ НБУ: ІР. – № 29287–29294.

⁷ ДІМ: ВФ. – Ф. 23, спр. 38, оп. 1. – № 28.

⁸ НБУ: ІР. – № 13973.

⁹ Бюлетень ВУНАС. – X., 1926. – № 1; 1927. – № № 2–3, 4–5.

¹⁰ Східний світ. – X., 1927. – № 1; 1928. – № 3; 1929. – № 1–2.

¹¹ ВУНАС (1926–1929). – X., 1929. – С. 8–10, 20, 23.

¹² НБУ: ІР. – № 29284–29285, № 29296–29298.

¹³ Там же. – № 29289.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 124; Ф. 311. – Оп. 1. – Спр. 332.

¹⁵ НБУ: ІР. – № 22936.

¹⁶ Там само. – № 22935.

¹⁷ Білокінь С. Антін Синявський і його доба // Синявський А. Вибрані праці. – К., 1993. – С. 3–31.

¹⁸ Синявський А. Вибрані праці. – К., 1993. – С. 222.

¹⁹ Руденко В. П. Професор Антін Синявський подвижник української географії. – К., 1996. – С. 89, 163.

²⁰ НБУ: ІР. – № 22935.